

---

Катажына Канчэўска (Гродна, Беларусь)

## ПОЛЬСКІЯ ГАВОРКІ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ Ў ПРАЦАХ ПОЛЬСКІХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ У КАНЦЫ ХХ — ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ<sup>1</sup>

### Уступ

Гродзеншчына ў сувязі са сваім геаграфічным становішчам з'яўляецца досыць спецыфічным рэгіёнам Беларусі. У ёй пражываюць прадстаўнікі 91 нацыянальнасці<sup>2</sup>, у тым ліку найбольшая ва ўсёй краіне колькасць насельніцтва, якое дэкларуе польскую (230 810 асоб) і літоўскую (2 153 асобы) нацыянальнасці. Дыялектнае багацце гэтага рэгіёна, у якім можна вылучыць беларускія, літоўскія, польскія гаворкі, з'яўляецца прадметам вывучэння не толькі айчынных даследчыкаў; вельмі актыўна працуюць над гэтай праблематыкай і навукоўцы з Польшчы. Она Раманчук (Ona Romančuk) з Варшаўскага ўніверсітэта прысвяціла сваю доктарскую дысертцыю [53] і шматлікія артыкулы гervяцкім літоўскім гаворкам. Беларускія гаворкі даследавалі Багуміл Астроўскі з Інстытута польскай мовы Польскай акадэміі

---

<sup>1</sup> Артыкул працягвае цыкл аглядных работ аўтара, прысвечаных праблематыцы вывучэння польскіх памежных гаворак у Беларусі: Канчэўска, К. Даследаванне польскіх гаворак польска-беларуска-літоўскага памежжа ў канцы ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя / К. Канчэўска // Хоревские чтения. Выпуск II: сб. науч. раб. / ГрГУ им. Я. Купалы; под науч. ред. С. Ф. Мусиенко. — Гродно, 2015. — Т. 2. — С. 139–153.

<sup>2</sup> Усе выкарыстаныя ў артыкуле статыстычныя дадзеныя паходзяць са зборнікаў Нацыянальнага статыстычнага камітэта Беларусі 2009 г., размешчаных на адрасе: <http://belstat.gov.by>.

наук у Кракаве [41], Ніна Баршчэўска з Варшаўскага ўніверсітэта і Мірослаў Янковяк з Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук у Варшаве [1]. Асобны артыкул, прысвечаны элементам беларускіх гродзенскіх гаворак у рамане Элізы Ажэшка, апублікавала Эва Галяхоўска з Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук у Варшаве [7]. Даследчыкі Беластоцкага і Люблінскага ўніверсітэтаў актыўна даследуюць беларускія гаворкі Беластоцчыны, частка якой гістарычна належала да Гродзенскага павета, а значыць, мясцовыя беларускія гаворкі набліжаны да беларускіх гаворак гродзенска-баранавіцкай групы і матэрыял даследаванняў польскіх навукоўцаў можна выкарыстаць пры вывучэнні гродзенскіх беларускіх гаворак. Надзвычай важнае значэнне маюць таксама матэрыялы «Атласа ўсходнеславянскіх гаворак Беластоцчыны», працу над якім распачаў у 1955 г. калектыў Антаніны Абрэмбскай-Яблонскай. Аднак найбольшую ўвагу польскія даследчыкі прысвечваюць менавіта польскім гаворкам Гродзеншчыны.

Польскія навукоўцы атрымалі магчымасць праводзіць даследаванні на тэрыторыі сучаснай Гродзеншчыны толькі з 1987 г., пасля падпісання дагавора аб супрацоўніцтве паміж Польскай акадэміяй навук і Акадэміяй навук Беларусі. Стан вывучэння польскіх памежных гаворак да пачатку 1990-х гг. прадставіла Зоф'я Саванеўска-Махова [44]. Паколькі ў канцы XX — на пачатку XXI ст. даследаванні польскіх гаворак польска-беларуска-літоўскага памежжа выйшлі на якасна новы ўзровень, мэтай нашага артыкула з'яўляецца агляд работ польскіх навукоўцаў, якія займаюцца дадзенай праблематыкай, і вылучэнне асноўных праблема-тэматычных груп гэтага напрамку іх навуковых даследаванняў<sup>2</sup> на тэрыторыі Гродзенскай вобласці<sup>3</sup>.

### Питання термінології

Належыць адзначыць, што тэрмін «польскія гаворкі» дагэтуль з'яўляецца паняццем неадназначным. У навуковай літаратуры ў дачыненні да гродзенскіх польскіх гаворак можна таксама сустрэць азначэнні: «польская мова», «польскі дыялект», «польскія перыферычныя гаворкі», «крэсовыя гаворкі», «польскі рэгіялект», «польскі сацыялект», «інтэрдыялект».

Вячаслаў Вярэніч, знакаміты беларускі лінгвіст, даследчык і нястомны арганізатар вывучэння польскіх гаворак у тагачасным Савецкім Саюзе на аб-

<sup>1</sup> У сувязі з абмежаванасцю аб'ёму артыкула ў ім пазначаны толькі асноўныя напрямкі. Падрабязнаму апісанню дослідженняў, праведзених у паасобных мясцовасцях Гродзеншчыны, будзе прысвечаны асобны артыкул аўтара.

<sup>2</sup> У артыкуле разглядаюцца работы, апублікаваныя з сярэдзіны 90-х гг. XX ст.

<sup>3</sup>Адміністрацыйная адзінка абрана выключна ў мэтах артыкула. Аўтар разумее ўсю складанасць гістарычна-адміністрацыйных працэсаў, а таксама іх уплыў на вывучэнне гаворак, і таму тэрытарыяльны аспект у даследаваннях гаворак павежа з’яўляецца прадметам яго асобнага артыкула.

шары ад Літвы да Сібіры, акрэсліў тры тыпы польскіх гаворак на тагачасным польска-беларускім памежжы [56]: 1) змешаныя польска-беларускія гаворкі, якія паўсталі на беларускім субстраце, радзей — адстраце ў выніку беспасрэднага кантакту аўтахтонаў з польскім насельніцтвам; 2) астраўныя польскія дыялекты па-за кампактнай тэрыторыяй польскай мовы, якія паўсталі на беларускім субстраце ў выніку налажэння на яго польскай літаратурнай мовы; на сённяшні іх стан уплываюць дэмаграфічныя працэсы; 3) мова польскіх перасяленцаў розных часоў, напрыклад гаворкі мазавецкіх, малапольскіх або сілезскіх сялян, якія перасяляліся падчас цэлымі вёскамі ў XIX і на пачатку XX ст.; да нашага часу амаль цалкам асіміляваліся.

Валерый Чэкман, які быў піянерам у даследаваннях польскай мовы на тэрыторыі былога Савецкага Саюза, размяжоўваў у рамках мясцовых польскіх гаворак два варыянты: польскія гаворкі памежжа і польскі інтэрдыялект<sup>1</sup>. Паводле гэтага навукоўца, польскія памежныя гаворкі — гэта «тэрытарыяльная разнавіднасць польскай мовы, якая паўстала на субстраце іншых моў, але гістарычна з’яўляецца разнавіднасцю агульнапольскай літаратурнай мовы (...); яна распаўсюджана на тэрыторыях, дзе пражывае польскамоўнае насельніцтва, сярод якога старэйшае пакаленне з’яўляецца моналінгвістычным, а сярэдняе ўжо — бі- і мультылінгвістычным з польскай мовай у якасці роднай» [64, с. 125]. Такія гаворкі, паводле навукоўца, распаўсюджаны толькі ў некалькіх раёнах Літвы (віленскі, ковенскі, смолвенскі), у месцах кампактнага пражывання польскага насельніцтва. Адначасова Валерый Чэкман звяртаў увагу на тое, што на тэрыторыі Беларусі польская мова не з’яўляецца роднай для мясцовага насельніцтва і «нават у якасці другой мовы не мае сііслага арэала, а значыць, не з’яўляецца дыялектам з пункту гледжання лінгвагеаграфіі» [64, с. 126]. Матэрыялы даследаванняў навукоўца сведчылі пра тое, што польскай мовай валодае на гэтай тэрыторыі абмежаваная частка насельніцтва, пераважна католікі, якія выкарыстоўваюць яе толькі ў пэўных камунікатыўных сітуацыях. Даследчык сцвярджаў, што «такі статус польскай мовы, асаблівасці яе арэала ў гаворках Беларусі, а таксама структура даюць падставу лічыць яе інтэрдыялектам. Важнай рысай гэтага інтэрдыялекту з’яўляецца тое, што ён мае характар адстрату адносна моўных груп або дыялектаў іншай мовы» [64, с. 127]. Свае разважанні Валерый Чэкман абагульніў наступным чынам: «З пункту гледжання гісторыі, абедзве гэтыя формы польскай мовы з’яўляюцца ступенямі сацыялінгвістычнага развіцця адной і той жа з’явы, аднак інтэрдыялект з’яўляецца больш архайчным» [64, с. 128].

Належыць звярнуць увагу на тое, што даследаванні вучонага на тэрыторыі Беларусі праводзіліся пераважна ў цэнтральнай і ўсходняй яе частках. Палявыя даследаванні, праведзеныя іншымі навукоўцамі, дазваляюць сцвярджаць,

<sup>1</sup> Тэрмін «інтэрдыялект» у адносінах да польскай мовы на тэрыторыі Беларусі ўвёў Вячаслаў Вярэніч, а тэарэтычныя падставы распрацаваў Валерый Чэжман.

што памежныя гаворкі ў разуменні Валерыя Чэкмана дагэтуль выступаюць на Гродзеншчыне, у захаваных анклавах былых шляхецкіх ваколіц. Пра іх можна, на нашу думку, гаварыць таксама як пра сацыялект, таму што яны з'яўляюцца спецыфічнымі менавіта для канкрэтнай групы нашчадкаў мясцовай шляхты [29; 55; 61] і маюць асаблівасці, якія не назіраюцца ў польскіх гаворках жыхароў каталіцкіх вёсак на гэтым жа абшары. Тэрмін «рэгіялект» даследчыкі ўжываюць у дачыненні да польскіх гаворак сцислага арэала, напрыклад уласна Воранаўшчыны, Гродзеншчыны, Сапоцкіншчыны ці Астравеччыны. На жаль, нягледзячы на досыць вялікую колькасць даследаванняў, адсутнасць адзінага метадалагічнага падыходу не дазволіла дагэтуль выпрацаваць агульнапрынятай тэрміналогіі ў адносінах да польскіх гаворак Гродзеншчыны.

### Агульная характарыстыка даследаванняў польскіх навукоўцаў

Менавіта Гродзеншчына часцей за ўсё бывае ў цэнтры ўвагі польскіх даследчыкаў перадусім таму, што з'яўляецца месцам кампактнага пражывання насельніцтва, якое прызнае сваёй нацыянальнасцю польскую. Найбольшая яго колькасць прадстаўлена ў наступных раёнах: Воранаўскі — 24 615 чал. (80,80 % ад агульн. кольк. жыхароў), Шчучынскі — 22 151 чал. (46,40 % ад агульн. кольк. жыхароў), Лідскі — 47 660 чал. (35,30 % ад агульн. кольк. жыхароў), Гродзенскі — 18 323 чал. (33,60 % ад агульн. кольк. жыхароў), Зельвенскі — 4 513 чал. (23,60 % ад агульн. кольк. жыхароў), Бераставіцкі — 3 907 чал. (21,70 % ад агульн. кольк. жыхароў), Свіслацкі — 3 999 чал. (20,50 % ад агульн. кольк. жыхароў).

Ускладняе працу навукоўцаў досыць спецыфічная сацыялінгвістычная сітуацыя рэгіёна і той факт, што этнічная ідэнтычнасць на Гродзеншчыне не з'яўляецца канстантай і мае некалькі ўзроўняў. На гэта звяртала ўвагу, пачынаючы з сярэдзіны 90-х гг. мінулага стагоддзя, Ганна Энгэлькінг [4–6], прадстаўляючы вынікі сваіх этнаграфічных даследаванняў на Гродзеншчыне. Мірослаў Сабэцкі з Беластоцкага ўніверсітэта прысвяціў манаграфію пытанню культурнай самасвядомасці на Гродзеншчыне [52], а Эва Галяхоўска звярнула ўвагу на сацыялінгвістычныя праблемы апісання сучаснай польскай мовы ў гэтым рэгіёне [12]. Феномен Гродзеншчыны вывучаюць не толькі мовазнаўцы, але і сацыёлагі і этнолагі. У 1997–1998 гг. даследаванні на гэтай тэрыторыі праводзіў Інстытут этналогіі і культурнай антрапалогіі Варшаўскага ўніверсітэта. У другой палове 90-х гг. мінулага стагоддзя ў Гродзенскім раёне працаваў калектыў польскіх і беларускіх даследчыкаў пад кіраўніцтвам Ірыды Грэк-Пабісавой з Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук у Варшаве. У перыяд з красавіка па ліпень 2005 г. экспедыцыя пад кіраўніцтвам Эльжбеты Смулковай, пры фінансавай падтрымцы Еўрапейскага ўніверсітэта

ў Санкт-Пецярбургу, даследавала тэрыторыю Бераставіцкага раёна. На жаль, палявыя даследаванні, а тым больш сумесныя з беларускімі навукоўцамі, праводзяцца несістэматычна.

Вынікі даследаванняў рэгулярна публікуюцца ў такіх выданнях, як: «*Studia nad Polszczyzną Kresową*», «*Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*», «*Acta Baltico-Slavica*», «*Język polski*», «*Poradnik Językowy*», «*Prace Filologiczne*», «*Slavia Orientalis*», «*Przegląd Polonijny*», а таксама ў паканарэферэнцыйных зборніках і выданнях акадэмічных цэнтраў. Адным з самых буйных навуковых цэнтраў у галіне даследавання польскіх гаворак на тэрыторыі былога Савецкага Саюза, у тым ліку і Гродзеншчыны, з'яўляецца Інстытут славістыкі Польскай акадэміі навук у Варшаве; асабліва шырока даследаванні праводзіліся, калі яго кіраўніком была Ірыда Грэк-Пабісова. Навуковая дзейнасць асяродка ў гэтым напрамку прадстаўлена ў артыкуле Ірыды Грэк-Пабісавой і Малгажаты Аструўкі [13].

### Праблемна-тэматычныя групы моўных даследаванняў

Сярод тых публікацый польскіх даследчыкаў, што з'явіліся ў канцы XX — на пачатку XXI ст. і датычаць польскіх гаворак польска-беларуска-літоўскага памежжа, у тым ліку Гродзеншчыны, можна вылучыць наступныя праблемна-тэматычныя групы:

1. Паўночна-ўсходні дыялект польскай мовы, у тым ліку гродзенскія гаворкі.

1.1. Тэарэтычныя і метадалагічныя пытанні даследавання польскіх гаворак.

Кантрасны метадапісання палонацэнтрычных супольнасцей па-за межамі Польшчы прадставіў Станіслаў Дубіш [3]. Януш Рыгер узяў пытанне метадалогіі даследавання польскіх гаворак [42]. Ганна Зяліньска засяродзіла ўвагу на спалучэнні сацыялінгвістычных і дыялекталагічных метадаў пры даследаванні польскай мовы ў Беларусі і Літве [54]. Эльжбета Смулкова прадставіла метадалагічныя ўвагі па даследаваннях на моўным памежжы [47; 49].

1.2. Апісанне сучаснага стану паўночна-ўсходняга дыялекту польскай мовы.

Манаграфіі, якія раскрываюць дадзеную праблематыку, датычаць у асноўным сучаснага стану польскай мовы на больш шырокім абшары даўняй Рэчы Паспалітай. Ірыда Грэк-Пабісова апісала сучасныя польскія гаворкі на даўнім паўночна-ўсходнім памежжы Рэчы Паспалітай пры ўдзеле Ірэны Марыняковай [14], а таксама Малгажаты Аструўкі і Ганны Зяліньскай [16]. Зоф'я Курцова прадставіла польскія гаворкі Беларусі ў дыяхранічным і сінхранічным аспектах [36]. Лешак Бяднарчук прысвяціў увагу этналінгвістычным адносінам на абшары Вялікага Княства Літоўскага ў рэтраспекцыйным кантэксце, падрабязна прааналізаваў моўныя супольнасці на тэрыторыі гэтага

дзяржаўнага ўтварэння, а таксама на сучасных тэрыторыях, якія ўваходзілі ў яго склад, апісаўшы ў тым ліку і гродзенскія польскія гаворкі [2].

Фанетыцы польскіх памежных гаворак была прысвечана ўвага Ірыды Грэк-Пабісавой, якая апісала фанетыку сучасных польскіх гаворак у Літве і Беларусі [17], а таксама Ірэны Савіцкай [45], якая прадставіла фанетычную сістэму польскіх гаворак, што сфарміравалася на беларускім дыялекталагічным субстраце. Ядвіга Казлоўская-Дода звярнула ўвагу на лексіку польскіх гаворак Беларусі, а менавіта Воранаўшчыны, як прадмет дыялекталагічнага даследавання [60], падкрэсліўшы неабходнасць стварэння рэгіянальнага слоўніка.

1.3. Пытанні білінгвізму і моўнай інтэрферэнцыі на беларуска-польска-літоўскім памежжы.

Найбольшую ўвагу дадзенай праблематыцы прысвяціла Эльжбета Смулкава [48], якая адзначыла складанасць сацыялінгвістычнай сітуацыі памежжа і неабходнасць грунтоўнага даследавання яго моўных працэсаў. На думку даследчыцы, найчасцей на памежных тэрыторыях мае месца сітуацыя індывідуальнага бі-, а часам мультылінгвізму пры адначасовай дыгласіі, г. зн. білінгвізм дыгласійнага тыпу, і радзей дзве або тры мовы ўжываюцца папераменна без сацыяльна акрэсленых правіл размежавання іх функцыі.

2. Польскія гаворкі на тэрыторыі непасрэдна Гродзенскай вобласці.

2.1. Мова штодзённай камунікацыі на Гродзеншчыне і сацыялінгвістычная сітуацыя рэгіёна.

Дадзеная праблематыка была ў цэнтры ўвагі Рэгіны Савіцкай [46], Катажыны Канчэўскай [25; 27], Марыі Луцэвіч-Напалкаў [37] і Ядвігі Казлоўскай-Доды [35].

2.2. Мова *sacrum*.

Найбольшую ўвагу польскія даследчыкі прысвяцілі польскай мове як мове *sacrum*, што зразумела, калі ўлічыць, што ў пасляваенны час, ажно да пачатку 1990-х гг., польская мова захоўвалася пераважна ў рэлігійнай сферы. Падрабязна гэтую праблематыку прадставіла ў сваіх працах Эва Галяхоўска [9–11], якая вывучала шматмоўнасць беларускіх католікаў. Пра мову *sacrum* пісалі таксама Дарота Асецка [40] і Катажына Канчэўска [23].

2.3. Пісьмовая мова.

Пісьмовай мове мясцовых палякаў было прысвечана толькі некалькі прац. Эльжбета Рудніцка-Фіра прадставіла вынікі назірання за пісьмовай мовай мясцовай інтэлігенцыі на падставе лістоў, апублікаваных у гродзенскай польскамоўнай газеце «Голас з-над Нёмана» («Głos znad Niemna») [43], а Ірыда Грэк-Пабісова прааналізавала ўсе польскамоўныя лісты, якія дасылаюцца ў рэдакцыю гэтай газеты [15]. Катажына Канчэўска засяродзіла ўвагу на асаблівасцях мовы польскай інтэлігенцыі з Ліды на падставе мясцовага друкаванага выдання [21] і мовы гродзенскіх польскамоўных сродкаў масавай інфармацыі [24].

2.4. Мова шляхты.

Праведзеныя палявыя даследаванні дазволілі навукоўцам сцвердзіць той факт, што пры вывучэнні мясцовых польскіх гаворак неабходна браць пад увагу і сацыяльны фактар, таму што мова жыхароў былых шляхецкіх ваколіц і каталіцкіх вёсак значна адрозніваецца. Ганна Зяліньска прадставіла заўвагі пра мову гродзенскай шляхты на падставе даследаванняў у былой акаліцы Багатырэвічы пад Луннай і суседніх з ёю [55]. Эва Галяхоўска апісала ветлівыя формы ў мове падляскай і гродзенскай шляхты [8]. Ядвіга Казлоўска-Дода засяродзіла ўвагу на мове і звычках жыхароў былых шляхецкіх ваколіц Воранаўшчыны [61], а Катажына Канчэўска апісала не вывучаны дагэтуль сацыялект жыхароў былых шляхецкіх ваколіц за Індурай каля Гродна [29].

2.5. Мова інскрыпцый каталіцкіх могілак.

Інскрыпцыі мясцовых каталіцкіх могілак з'яўляюцца важным элементам даследаванняў, паколькі яны адлюстроўваюць жывую мову, дазваляюць назіраць дынаміку моўных змен і з'яўляюцца надзвычай багатай крыніцай інфармацыі не толькі для мовазнаўцаў, але і для гісторыкаў, этнографіаў, сацыёлагаў, культуролагаў. Польскамоўныя надпісы на каталіцкіх могілках Гродзеншчыны вывучалі: Ядвіга Казлоўска-Дода — у ваколіцах Воранава [62], Ганна Лукуць — у Сапоцкіне [38], Катажына Канчэўска — у мясцовасцях Квасоўка, Індура, Вярэйкі, Рэпля, Лунна, Воўпа, Рось [22; 26].

2.6. Гаворкі канкрэтных субрэгіёнаў на падставе палявых даследаванняў.

2.6.1. Тэарэтычныя падставы вывучэння гаворак субрэгіёнаў.

Пытанні даследавання польскіх гаворак паўночна-заходняй Гродзеншчыны на фоне паўночна-ўсходняга дыялекту польскай мовы ўздымала Ірэна Гарасімовіч [18–20].

2.6.2. Гаворкі ваколіц Воранава.

Гаворкі дадзенага субрэгіёна падрабязна апісала Ядвіга Казлоўска-Дода, якая праводзіла тут палявыя даследаванні пачынаючы з другой паловы 90-х гг. XX ст. Даследчыца прысвяціла артыкулы наступным пытанням: сітуацыя польскай мовы ў Воранаўскім раёне [34], граматычныя асаблівасці спражэння дзеясловаў у гаворцы выбраных вёсак [63], моўнае адлюстраванне сацыяльнага падзелу ў субрэгіёне [33], беларускія элементы ў марфалогіі польскіх мясцовых гаворак [57], катэгорыя граматычнага роду ў польскіх мясцовых гаворках [32], выяўленне катэгорыі адушаўлёнасці / неадушаўлёнасці ў польскіх мясцовых гаворках [58], польская мова ваколіц Доцішак [31], абраныя дзеяслоўныя формы ў мясцовых польскіх гаворках у параўнанні з беларускімі гаворкамі субрэгіёна [30; 59].

2.6.3. Гаворкі ваколіц Сапоцкіна.

Вынікі даследаванняў у вёсках Асочнікі, Нямнова, Сяліванаўцы, Сонічы, Васілевічы прадставіла Рэгіна Савіцка [46]. Польскія гаворкі Сапоцкіна апісала ў неапублікаванай дысертацыі Ганна Лукуць [39].

## 2.7. Гаворкі ваколіц Гродна.

Палявыя даследаванні на паўднёвым захадзе ад Гродна праводзіць Катажына Канчэўска. На падставе гістарычных крыніц даследчыца вылучыла тры асноўныя групы былых шляхецкіх ваколіц, якія да гэтай пары захаваліся каля Гродна, і праводзіць рэгулярныя даследаванні з мэтай выяўлення стану захавання польскіх гаворак у гэтых супольнасцях і ўкладання слоўніка шляхецкага сацыялекту. Артыкулы, падрыхтаваныя на ўжо апрацаваным матэрыяле, знаходзяцца ў друку. Даследчыца вывучае таксама ўплыў польскай мовы на лексіку беларускіх гродзенскіх гаворак [28].

## Заклучэнне

Належыць звярнуць увагу на тое, што, нягледзячы на вялікую, здавалася б, колькасць назапашанага і прааналізаванага матэрыялу, да гэтай пары даследчыкі польскіх гаворак на тэрыторыі Гродзеншчыны не апрацавалі сумесных праграм і метадалогіі даследаванняў. Дагэтуль не супастаўлены дадзеныя розных даследчыкаў, не распрацавана сетка населеных пунктаў для палявых даследаванняў, аналіз вынікаў якіх дапамог бы акрэсліць цэласную моўную карціну рэгіёна і падрабязна апісаць рэгіялекты. Мэтазгодным, на нашу думку, было б апрацаванне метадалагічных параднак накіраваных на правядзення палявых даследаванняў на памежных тэрыторыях (супольна з Ганнай Энгелькінг) [51], але з улікам спецыфікі Гродзеншчыны. Прадстаўленая ў гэтым артыкуле спроба падвесці вынікі праведзенай у апошнія дваццацігоддзе работы вызначыла асноўныя накірункі далейшай працы і акрэсліла «белыя плямы» на дыялектнай карце Гродзеншчыны, якіх усе яшчэ, на жаль, застаецца многа.

## Літаратура

1. Barszczewska, N. Dialektologia białoruska / N. Barszczewska, M. Jankowiak. — Warszawa, 2012.
2. Bednarczuk, L. Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego / L. Bednarczuk. — Kraków, 2010.
3. Dubisz, S. Kontrastowa metoda opisu polonocentrycznych wspólnot komunikatywnych poza granicami kraju / S. Dubisz // Język polski poza granicami kraju / pod red. S. Dubisza. — Opole, 1997. — S. 324–378.
4. Engelking, A. Białoruska wieża Babel, czyli mityczne uzasadnienie tożsamości religijnej na pograniczu wyznaniowym. Wersja kolchoźników z Grodzieńszczyzny / A. Engelking // Konstrukcje i destrukcje tożsamości / pod red. E. Gołachowskiej, A. Zielińskiej. — T. 1. Wokół religii i jej języka. — 2011. — S. 147–164.
5. Engelking, A. Nacje, to znaczy grupy religijne. O wynikach etnograficznych badań terenowych na Grodzieńszczyźnie / A. Engelking // Kultura i Społeczeństwo. — 1996. — T. 1. — S. 109–139.

6. Engelking, A. Tożsamość «tutejsza» na wielojęzycznym pograniczu. Spostrzeżenia na przykładzie parafii nackiej / A. Engelking // Język a tożsamość na pograniczu kultur / pod red. E. Smułkowej, A. Engelking. — Białystok, 2000. — S. 17–22.
7. Gołachowska, E. Elementy białoruskiej gwary z terenu Grodzieńszczyzny w powieści Elizy Orzeszkowej «Dziurdziowie» / E. Gołachowska // Twórczość Elizy Orzeszkowej / pod red. K. Stępnika. — Lublin, 2001. — S. 87–92.
8. Gołachowska, E. Formy grzecznościowe w mowie szlachty podlaskiej i grodzieńskiej. Zarys problematyki / E. Gołachowska // Acta Baltico-Slavica. — T. 31. — Warszawa, 2007. — S. 83–92.
9. Gołachowska, E. Język katechezy a tożsamość narodowa katolików na Grodzieńszczyźnie / E. Gołachowska // Tożsamość na styku kultur 2 / pod red. I. Masoit, H. Sokołowskiej. — Wilno, 2011. — S. 228–236.
10. Gołachowska, E. Język modlitwy na dzisiejszej Grodzieńszczyźnie / E. Gołachowska // Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego / pod red. J. Mędelskiej, Z. Sawaniewskiej-Mochowej. — Warszawa, 2010. — S. 222–230.
11. Gołachowska, E. Po polsku czy po białorusku? Narodowościowe i językowe wybory młodego pokolenia katolików na Grodzieńszczyźnie / E. Gołachowska // Konstrukcje i destrukcje tożsamości / pod red. E. Gołachowskiej, A. Zielińskiej. — Warszawa, 2011. — T. 1: Wokół religii i jej języka. — S. 105–111.
12. Gołachowska, E. Socjolingwistyczne problemy opisu współczesnej polszczyzny na Grodzieńszczyźnie / E. Gołachowska // Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza III / pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej, J. Rutkowskiej. — Gorzów Wielkopolski, 2010. — S. 59–66.
13. Grek-Pabisowa, I. Badania współczesnej polszczyzny kresowej w Instytucie Slawistyki PAN / I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka // Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich. — Warszawa, 2012. — T. 5. — S. 83–91.
14. Grek-Pabisowa, I. Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś / I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa // Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich / pod red. I. Grek-Pabisowej. — Warszawa, 1997. — S. 27–110.
15. Grek-Pabisowa, I. Przyczynek do badań współczesnej potocznej polszczyzny pisanej Polaków na Białorusi / I. Grek-Pabisowa // Studia nad Polszczyzną Kresową. — Warszawa, 2001. — T. 10. — S. 125–136.
16. Grek-Pabisowa, I. Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich / I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, M. Ostrówka, A. Zielińska. — Warszawa, 1999.
17. Grek-Pabisowa, I. Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka / I. Grek-Pabisowa — Warszawa, 2002.
18. Harasimowicz, I. Atlas gwar polskich inspiracją badań gwar polskich na Grodzieńszczyźnie / I. Harasimowicz // Dialektologiczne studium / odp. red. P. Grieczenko, H. Hobzej. — Lwów, 2004. — T. 4: Szkoły, postacie, problemy. — S. 252–261.
19. Harasimowicz, I. Gwary polskie północno-zachodniej Grodzieńszczyzny na tle polszczyzny północno-kresowej / I. Harasimowicz // Spotkania polsko-ukraińskie. Język-Kultura-Literatura / pod red. H. Pelcovej. — Chełm, 2006. — S. 129–139.
20. Harasimowicz, I. O potrzebie dalszych badań gwar polskich północno-zachodniej Grodzieńszczyzny / I. Harasimowicz // Rozprawy Slawistyczne UMCS 19. — Lublin, 2002. — S. 219–235.

21. Konczewska, K. «Jak Feniks z popiołu». Polszczyzna pisana ludzkich Polaków / K. Konczewska // *Dialog z tradycją* / pod red. R. Dźwigoł, I. Steczko. — Kraków, 2015. — T. 3. — C. 447–458.
22. Konczewska, K. Język polski inskrypcji nagrobnych na Grodzieńszczyźnie / K. Konczewska // *Polono-Slavica in honorem Maria Wojtyła-Świerżowska*. Krakowskie Studia Slawistyczne II / pod red. L. Bednarczuka, H. Chadurskiej, A. Mażulis-Frydel. — Kraków, 2014. — S. 127–138.
23. Konczewska, K. Polski język religijny w Grodnie i na Grodzieńszczyźnie / K. Konczewska // *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica VI*. — Kraków, 2011. — C. 124–134.
24. Konczewska, K. Polszczyzna grodzieńska w mediach / K. Konczewska // *Język w środowisku wiejskim* / pod red. E. Rudnickiej-Firy, M. Błasiak-Tytuły. — Kraków, 2014. — T. 2. — S. 183–191.
25. Konczewska, K. Sytuacja języka polskiego na Grodzieńszczyźnie / K. Konczewska // *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*. — Warszawa, 2012. — T. 5. — S. 133–142.
26. Konczewska, K. Uwagi o polszczyźnie inskrypcji nagrobnych na Grodzieńszczyźnie / K. Konczewska // *Acta Baltico-Slavica*. — 2014. — T. 38. — S. 67–88.
27. Konczewska, K. Współczesna sytuacja socjolingwistyczna na Grodzieńszczyźnie / K. Konczewska // *Socjolingwistyka XXIX*. — Kraków, 2015. — C. 149–169.
28. Konczewska, K. Zapożyczenia polskie w grodzieńskich gwarach białoruskich w zakresie kultury materialnej / K. Konczewska // *W kręgu dawnej polszczyzny* / pod red. M. Mączyńskiego, E. Horyń, E. Zmudy. — Kraków, 2016. — T. I. — S. 101–111.
29. Konczewska, K. Zróżnicowanie gwar polskich Grodzieńszczyzny. Polszczyzna «szlachty zaindurskiej» / K. Konczewska // *Język Polski* 3. — 2016 (y dpyky).
30. Kozłowska-Doda, J. Imiesłowy przysłówkowe uprzednie w polszczyźnie z okolic Dociszek na Białorusi na tle innych obszarów gwarowych / J. Kozłowska-Doda // *Studia Wschodniosłowiańskie*. — 2015. — T. 15. — S. 325–342.
31. Kozłowska-Doda, J. Język polski z okolic Dociszek na tle polszczyzny północno-kresowej / J. Kozłowska-Doda // *Acta Baltico-Slavica*. — 2013. — T. 36. — S. 383–406.
32. Kozłowska-Doda, J. Kategoria rodzaju gramatycznego w polszczyźnie mieszkańców rejonu woronowskiego na Białorusi (wybrane zagadnienia) / J. Kozłowska-Doda // *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich* / pod red. J. Riegera. — Warszawa, 2012. — T. 5. — S. 153–161.
33. Kozłowska-Doda, J. Odbicie zróżnicowania społecznego w polskiej gwarze kresowej w rejonie woronowskim na Białorusi / J. Kozłowska-Doda // *Z badań nad językiem i kulturą Słowian* / pod red. P. Sotirova i P. Zlotkowskiego. — Lublin, 2007. — S. 39–52.
34. Kozłowska-Doda, J. O sytuacji języka polskiego w rejonie woronowskim na Białorusi / J. Kozłowska-Doda // *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich* / pod red. J. Riegera. — Warszawa, 1999. — T. 2. — S. 11–26.
35. Kozłowska-Doda, J. Polacy z okolic Naczy i Radunia o języku swoim i sąsiadów / J. Kozłowska-Doda // *Język mniejszości w otoczeniu obcym* / pod red. J. Riegera. — Warszawa, 2002. — S. 57–76.
36. Kurzowa, Z. Ze studiów nad polszczyzną kresową / Z. Kurzowa — Kraków, 2007.
37. Łuciewicz-Napółkow, M. Wiecej po polsku, czyli o sytuacji socjolingwistycznej na północno-zachodniej Grodzieńszczyźnie / M. Łuciewicz-Napółkow // *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* / pod red. E. Smułkowej, A. Engelking. — Warszawa, 2007. — S. 335–345.
38. Łukuć, A. Cmentarze parafii rzymskokatolickiej Teolin na pograniczu polsko-białoruskim / A. Łukuć // *Nekropolie jako znak kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego* / pod red. F. Czyżewskiego, A. Dudek-Szumigaj, L. Frolak. — Lublin, 2011. — S. 107–114.
39. Łukuć, A. Polszczyzna mieszkańców Sopoćkin na Białorusi / A. Łukuć // *Maszynopis pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem Jana Mazura na UMCS w Lublinie*. — Lublin, 2012.
40. Osiecka D. «Nechaj rozbiera się Pan Bóg sam», czyli o języku sacrum na Grodzieńszczyźnie / D. Osiecka // *Konstrukcje i destrukcje tożsamości* / pod red. E. Golachowskiej, A. Zielińskiej. — Warszawa, 2011. — T. 1: Wokół religii i jej języka. — S. 165–187.
41. Ostrowski, B. Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny. Wybrane zagadnienia / B. Ostrowski. — Kraków, 2013.
42. Rieger, J. Jak badać współczesne słownictwo kresowe? / J. Rieger // *Studia nad Polszczyzną Kresową*. — Warszawa, 2004. — T. 11. — S. 23–33.
43. Rudnicka-Fira, E. Polszczyzna pisana inteligencji polskiej na Białorusi / E. Rudnicka-Fira // *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*. — Warszawa, 1996. — T. 1: Studia i materiały. — S. 111–124.
44. Sawaniewska-Mochowa, Z. Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej / Z. Sawaniewska-Mochowa // *Studia nad Polszczyzną Kresową*. — 1991. — T. 6. — S. 223–254; 1995. — T. 8. — S. 265–282.
45. Sawicka, I. System fonetyczny polszczyzny ukształtowanej na białoruskim podłożu dialektalnym / I. Sawicka // *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami* / pod red. E. Smułkowej, A. Engelking. — Warszawa, 2001. — S. 154–158.
46. Sawicka, R. Polszczyzna w codziennej komunikacji na Grodzieńszczyźnie (na przykładzie wybranych wsi) / R. Sawicka // *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* / pod red. E. Smułkowej, A. Engelking. — Warszawa, 2007. — S. 348–353.
47. Smułkowa, E. Badanie pograniczy językowych — uwagi metodologiczne / E. Smułkowa // *Gwary dziś* / pod red. J. Sierociuka. — Poznań, 2003. — T. 2: Regionalne słowniki i atlasy gwarowe. — S. 45–56.
48. Smułkowa, E. Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego? / E. Smułkowa // *Język a tożsamość na pograniczu kultur* / pod red. E. Smułkowej, A. Engelking. — Białystok, 2000. — S. 90–100.
49. Smułkowa, E. Glosa do teorii badań pograniczy językowych / E. Smułkowa // *Z przeszłości i teraźniejszości języka polskiego* / pod red. J. Kamper-Warejko, J. Kulwickiej-Kamińskiej, K. Nowakowskiej. — Toruń, 2007. — S. 165–179.
50. Smułkowa E. Uwagi o słownictwie dwujęzycznych mieszkańców Brzławszczyzny i sposobie jego prezentacji / E. Smułkowa // *Brzławszczyzna. Pamięć i współczesność*. — T. II: Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brzławski). — Warszawa, 2009. — S. IX–XVII.
51. Smułkowa E. Uwagi o metodzie badań terenowych na pograniczach Białorusi / E. Smułkowa, A. Engelking // *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* / pod red. E. Smułkowej, A. Engelking. — Warszawa, 2007. — S. 5–14.



52. Sobecki, M. Kultura symboliczna a tożsamość: studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej / M. Sobecki. — Białystok, 2007.
53. Vaičiulyte-Romančuk, O. Tikriniai vardai Gervėčių apylinkių tarmėje / O. Vaičiulyte-Romančuk. — Vilnius, 1996.
54. Zielińska, A. O łączeniu metod socjolingwistycznych i dialektologicznych w badaniach języka polskiego na Litwie i Białorusi / A. Zielińska // Z Polskich Studiów Slawistycznych. — Warszawa, 2002. — T. 10: Językoznawstwo. — S. 281–289.
55. Zielińska, A. O polszczyźnie szlachty grodzieńskiej / A. Zielińska // Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce / pod red. E. Dzięgiel. — Warszawa, 2009. — T. 1. — S. 55–70.
56. Веренич, В. Л. Состояние и перспективы исследования «польщизны кресовой» / В. Л. Веренич // Польские говоры в СССР. — Минск, 1973. — Ч. 1. — С. 183–212.
57. Казлоўская-Дода, Я. Беларускія элементы ў марфалогіі польскай гаворкі ў Воранаўскім раёне / Я. Казлоўская-Дода // Беларуская лінгвістыка. — 2008. — Вып. 61. — С. 30–38.
58. Казлоўская-Дода, Я. Выяўленне катэгорыі адушаўлёнасці/неадушаўлёнасці ў польскай мове жыхароў Воранаўшчыны / Я. Казлоўская-Дода // Супольнасць традыцыі — садружнасць у будучыні. Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі: зборнік навук. артык. / пад рэд. І. Э. Багдановіч, С. М. Запрудскага. — Мінск, 2012. — С. 173–180.
59. Казлоўская-Дода, Я. Дзеяслоўныя формы (дзеяпрыметнікі і дзеяпрыслоўі) у польскай і беларускай гаворках на Воранаўшчыне / Я. Казлоўская-Дода // Польска-беларускае супрацоўніцтва ў культуры, мове і літаратуры: зб. матэр. міжнар. нав. канф. (26 верасня 2013 г.) / пад рэд. У. А. Сенькаўца. — Брэст, 2014. — С. 54–64.
60. Казлоўская-Дода, Я. Лексіка польскіх гаворак у Беларусі як прадмет дыялекталагічнага даследавання / Я. Казлоўская-Дода // Мовазнаўства: матэрыялы IV Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін» / пад рэд. С. Запрудскага і Г. Цыхуна. — Мінск, 2010. — С. 78–84.
61. Казлоўская-Дода, Я. Мова і звычкі жыхароў былых шляхецкіх акаліц і сялянскіх вёсак Воранаўшчыны (узаемныя ўяўленні) / Я. Казлоўская-Дода // Acta Polono-ruthenica. — Мінск, 2010. — С. 137–148.
62. Казлоўская-Дода, Я. Польскамоўныя асаблівасці надмагільных надпісаў беларуска-літоўскага сумежжа / Я. Казлоўская-Дода // Весці Міжнароднай акадэміі вывучэння нацыянальных меншасцей. — 1997. — Т. 2. — С. 34–36.
63. Казлоўская-Дода, Я. Спражэнне дзеясловаў у польскай гаворцы некалькіх вёсак Воранаўскага раёна / Я. Казлоўская-Дода // Acta Albaruthenica 5. — 2005. — С. 212–220.
64. Чекман, В. Н. К социолингвистической характеристике польских говоров белорусско-литовского пограничья / В. Н. Чекман // Studia nad Polszczyzną Kresową. — Warszawa, 1982. — T. 1. — С. 125–128.